

מאמר התכנית

כמו כן, הרב משה פיינשטיין (אשר קבע שמצות ישיבה בארץ הינה מצוה מהתורה בכל זמן), ציין שבמקרים מסויימים, יש מקום להתחשב בחשש שהובא בשם רבנו חיים בתוספות שבפנינו בכתובות (ק, ב) לענין המצוות התלויות בארץ¹⁹⁶. עולה מזה, שגם לדעת הרב פיינשטיין יש מקום לסמוך על הדברים שהובאו בתוספות בשם רבנו חיים¹⁹⁷.

הרבי מסאטמר אף הוא סומך את ידיו על שיטת החיד"א ברבנו חיים, ומציין שמקור ההבדל בין רבנו חיים מחד, והמהרי"ט והשל"ה מאידך, טמון בתנאים המיוחדים ששררו בתקופת רבנו חיים. יוצא אפוא מדבריו, שגם לשיטת רבנו חיים ישיבה בארץ ישראל הינה מצוה; ואם רבנו חיים היה חי ופועל בתקופה שלא היה קושי מיוחד לקיים את המצוות התלויות בארץ, כמו בתקופות המהרי"ט והשל"ה – היה פוסק כמוהם שמצות הישיבה בארץ הינה מצוה, אשר מכוחה כופין לעלות לארץ ישראל גם בזמן הזה:

נראה מלשון המהרי"ט והשל"ה הקדוש שלא היה דבר קשה בזמנם לקיים מצוות התלויות בארץ... ואולי לא כל הזמנים שווין.

ועל כל פחות אם הרבנו חיים ראה בדורו שהוא ענין הבא בצערא טפי וודאי שיש בזה נסיונות ואין זה תימה כל כך אם דעת הרבנו חיים הוא שלא להביא עצמו לידי נסיון כמו שאנו מתפללים בכל יום 'ואל תביאנו לידי נסיון'¹⁹⁸.

יש להבין את הדברים של רבנו חיים על רקע המצב המדיני, ההלכתי והבטחוני אשר שרר בארץ, ובדרכים בין ארץ ישראל ואירופה בתקופת רבנו חיים. זאת במיוחד, לאור המונח 'עכשיו' אשר הובא בתוספות בפנינו בשם רבנו חיים¹⁹⁹.

לפי הדברים בחלק השני של התוספות שבפנינו, "עכשיו" לא ניתן לקיים את המצוות התלויות בארץ, ומי שיעלה לארץ ישראל עשוי להיענש על אי-קיום מצוות אלו. נראה לי, כי מאחורי טענה זו, עומדות נסיבות היסטוריות ייחודיות לתקופת רבנו חיים, אשר חי בתקופת מסעות הצלב והמלחמות הקשות בין הנוצרים והמוסלמים בארץ ישראל, וכן בתקופה שרבו המחלוקות בעניני המצוות התלויות בארץ.

יש להתייחס לתוספות בכתובות (ק, ב) בכלל, ולטעם שהובא בשם רבנו חיים בפרט, מתוך ראייה היסטורית של המצב באירופה ובארץ ישראל בזמנם. רבנו חיים המובא בתוספות

196 שו"ת אגרות משה חלק אבה"ע א, סימן קב.

197 שם, ראה באר היטב אבה"ע סימן עה, אות יט ד"ה סכנה.

198 ויואל משה, מאמר ישוב ארץ ישראל, סימן סח. כמו כן, בעל המנחת יצחק, ההולך בדרך רבנו הרבי מסאטמר, קובע כי גם לשיטת רבנו חיים יש מצוה לדור בארץ ישראל בזמן הזה, ומכוח מצוה זו, אסור לתושבי הארץ לצאת מארץ ישראל לדעתו, גם לשיטת רבנו חיים מצות הישיבה בארץ אמנם אינה חובה על תושבי חוץ לארץ, אבל הינה מצות חובה על תושבי ארץ ישראל – כשיטת המהרי"ט ברמב"ם (שו"ת מהרי"ט, חלק א (ישנות), סימן פה) וכשיטת הרב שמואל סלאנט (מובא בשו"ת ציץ אליעזר חלק יד, סימן עב) והרב משה פיינשטיין (שו"ת אגרות משה חלק אבה"ע ד, סימן קב) ברמב"ן, וזה לשונו (שו"ת מנחת יצחק חלק ג, סימן כו, ז) "דאף לשיטת הרבנו חיים כהן, כל זה [דעכשיו אינו מצוה לדור בארץ ישראל] להתישב שם בתחילה, אבל הדברים שם אינם יכולים לצאת..."

199 ראה ריטב"א מגילה י, ב ד"ה ואי. המדייק שנקיטת לשון "עכשיו". משמע עכשיו ממש.

שם, הוא רבנו חיים הכהן מפאריס, תלמידו המובהק של רבנו תם, אשר חי ופעל בצרפת במחצית השנייה של המאה השתים-עשרה. בימיו, גורשו יהודי פאריס והצלבנים נלחמו במוסלמים במסעות הצלב השני, השלישי, והרביעי. החוקר ד"ר א. אורבך מציין:

**חי בפאריס, תלמידו המובהק של רבנו תם, רבנו חיים בר' חננאל הכהן...
בשעת פטירתו של רבנו תם²⁰⁰ כבר היה רבנו חיים בפאריס... רבנו חיים
היה כנראה גם עד להתעללות המלך פיליפ-אוגוסט ביהודים בשנת
(ד' תתקמ"א) 1181²⁰¹.**

בשנת ד' תתנ"ה (1095) החלו מסעי הצלב של צבאות הנוצרים מאירופה, במטרה לכבוש את ארץ ישראל מידי המוסלמים. אלה שלטו בארץ מאז הפלישה הערבית לביזנטיום הנוצרית במאה השביעית. הנוצרים כבשו את ירושלים בשנה ד' תתנ"ט (1099), ובמסגרת מסע הצלב הראשון כבשו גם את כל ארץ ישראל המערבית ורובה של סוריה. לאחר מסע הצלב הראשון, ייסדו הצלבנים שלוש ממלכות נוצריות, כאשר 'ממלכת ירושלים' הנוצרית כללה את כל ארץ ישראל המערבית וארצות מואב ואדום.

לאחר הכיבושים הראשונים, שרר שקט יחסי בין הממלכות הנוצריות והמוסלמיות באזור. השקט הופר עם תחילת מסע הצלב השני, וניסיון הנוצרים לכבוש את דמשק המוסלמית. מאותו זמן ועד סוף מסע הצלב הרביעי, זרמו צבאות הצלבנים מאירופה לארץ ישראל, במסלול התנגשות עם צבאות המוסלמים בארץ ישראל ברצף של קרבות עקובים מדם.

בתקופת רבנו חיים הכהן יצאו מאירופה בכלל, ומצרפת בפרט, אותם מסעי הצלב אשר הפרו את השקט ששרר בארץ אחרי הכיבושים הצלבניים הראשונים. מסע הצלב השני בשנים ד' תתקי"ד-תתק"ז (1147-1154), השלישי בשנים ד' תתקמ"ט-תתקנ"ב (1189-1192) והרביעי בשנים ד' תתקס"ב-תתקס"ד (1202-1204). מסע הצלב הרביעי היה המסע האחרון במסעות הצלב העיקריים.

מסעי הצלב האלה נכשלו קשות. המוסלמים הדפו את התקפת הנוצרים על דמשק בשנת ד' תתקי"ד (1154), ובמתקפות הנגד כבשו את ירושלים וחרצו את גורל הצלבנים בקרב קרני חיטים, בשנת ד' תתקמ"ז (1187).

אכן, כל ענין 'סכנת הדרכים' לארץ היה אקטואלי מאד בזמנו של רבנו חיים. כל דרכי היבשה לארץ ישראל ונתיבי הים אליה היו עמוסים בחיילים נושאי הצלב בדרכם לארץ ישראל, חדורי רצחנות דתית ולהוטים לטבוח ב'כופרים'. בכיוון השני, זרמו חיילים נוצרים מובסים ומתוסכלים בדרכם הביתה, אך לא פחות להוטים לטבוח ביהודים אשר יקרו בדרכם. בכל תקופת חייו של רבנו חיים, נוהלו בארץ ישראל עצמה קרבות עקובים מדם

200 ראה א. אורבך, בעלי התוספות (מהדורה רביעית, ירושלים, תש"מ), עמוד 112: "עוד היה רבנו תם בחיים בקיץ של שנת (ד' תתקל"א) 1171, וכנראה שנפטר בסוף שנה זו"

בין הנוצרים למוסלמים, והיהודים היושבים בארץ ישראל מצאו את עצמם בתווך, סובלים משני הצדדים.

על רקע זה, נראה הטעם הראשון בתוספות, ואשר הובא גם בשם רבנו חיים על ידי בעל ההגהות מרדכי והמבי"ט, מתאים מאד לתקופתו. המצב ששרר באירופה ובארץ, ובדרכים שביניהן בתקופת מסעי הצלב – היה מצב של סכנת חיים של ממש בדרכים. מפאת 'סכנת הדרכים' וכל עוד נמשך מצב זה, אי אפשר היה לעלות על הדעת להכריח אדם לעלות לארץ ישראל מכוח דין 'הכל מעלין'.

על פי דעת כל הראשונים והאחרונים, כל עוד שורר מצב הסכנה אין להסתכן על מנת לעלות לארץ. אך כאשר תוסר הסכנה יוסר גם המכשול, ואז גם כופין לעלות מטעם דין 'הכל מעלין' וגם עולים לארץ ישראל מטעם מצות הישיבה בה. ואכן, כך בדיוק פעלו בעלי התוספות, תלמידיו של רבנו חיים, בתקופה מיד לאחר מלחמות מסעי הצלב:

בסוף ימיו של רבנו חיים כהן החלה תנועת עליית יהודים מצרפת לארץ ישראל. תנועה זו באה כנראה בעקבות הלחץ הכלכלי והגירוש של שנת 1182... הוחזרו אמנם היהודים לפאריס בשנת ד' תתקנ"ח (1198), אבל ביטחונם התערער בהרבה...²⁰²

השאיפה לעליה לארץ ישראל... הקיפה בצרפת חוגים רחבים של תלמידי חכמים, ומהם נדרו גם נדרים והיו מוכנים גם להפקיר בתיהם ולעזוב את כל אשר להם, כדי לקיים את נדרם.²⁰³

בראשית המאה הי"ג... עלייתם של חכמי צרפת לארץ ישראל...²⁰⁴

עם שוך הקרבות בארץ ישראל ודעיכת מסעי הצלב בסוף האלף החמישי לבריאת העולם, היתה עליה גדולה של רבנים, מגדולי בעלי התוספות במערב אירופה. העליה הראשונה של בעלי התוספות ובראשם רבינו יהונתן הכהן מלוניל²⁰⁵ עלתה בשנים ד' תתקס"ט-תתקע"ח (1209-1218). העליה השניה, ובראשם רבנו יחיאל מפאריס²⁰⁶ (תלמיד הר"ש משנץ), עלתה ארצה בשנת ה' כ' (1260)²⁰⁷. בסך הכל, במאה הי"ג עלו כשלוש מאות מרבני צרפת, אשכנז ואנגליה לארץ ישראל, וביניהם מגדולי בעלי התוספות: הרב שמשון

202 שם, עמודים 125-126.

203 שם, עמוד 278.

204 שם, עמוד 334.

205 שם, עמודים 263, 276.

206 שם, עמוד 456.

207 עם מות אל-אדיל, אחיו של צלאח-א-דין, בשנת ד' תתקע"ח (1218) ועד לתחילת התבססותו מחדש של שלטון מצרים על הארץ בשנת ה' כ' (1260) לאחר הנצחון על המונגולים בסוריה באותה שנה, שוב היתה ארץ ישראל לשדה קרב בין פלגים מוסלמים, נוצרים, טאטארים ואחרים; ובשנת ד' תתקפ"ח (1228) נפלה ירושלים שוב לידי הצלבנים. הרמב"ן, אשר היה רק נער צעיר בתקופת 'העליה הראשונה', עלה לארץ ישראל בתקופת 'העליה השניה', בשנת ה' כ"ז (1267).

משאנץ (תלמידו של רבנו חיים²⁰⁸ ובעל פירוש הר"ש על המשנה)²⁰⁹, רבנו יוסף בן ברוך מקלצון (תלמיד הר"י)²¹⁰, רבנו ברוך בן רב יצחק מוורמייזא (תלמיד הר"י ובעל ספר התרומה)²¹¹, רבנו יהודה מפאריס (תלמיד הר"י)²¹² ועוד גדולים רבים עמם. העולים יסדו בארץ ישראל את 'בית מדרש הגדול דפריס' ברוח בעלי התוספות²¹³.

כל האמור לעיל משתלב היטב עם שיטתם של בעל ההגהות מרדכי, המב"ט, המהרי"ט והשל"ה בדעתו של רבנו חיים. דהיינו, רבנו חיים קובע שאין כופין לעלות מדין 'הכל מעלין' בגלל סכנת הדרכים בימיו.

בתקופת רבנו חיים התנהלה מחלוקת קשה בענין קביעת מועד שנת השמיטה. שורש המחלוקת הינו בדעת הר"י אשר חלק על קביעת רש"י בענין²¹⁴:

**ובחשבון שנת שביעית איכא פלוגתא. כך כתב הרא"ש פרק קמא
דעבודה זרה (סימן ז) והיום חמשים שנה נפל מחלוקת גדולה בין חכמי
ארץ ישראל ומלכות מצרים בדבר זה²¹⁵.**

מחלוקת זו יושבה רק בדורות שלאחר פטירתו של רבנו חיים, כאשר גדולי ישראל קבלו כולם את קביעת הרמב"ם בהלכות שמיטה (פרק י הלכה ו)²¹⁶.

208 א. אורבך, בעלי התוספות (מהדורה רביעית. ירושלים, תש"מ), עמוד 274.

209 שם, עמודים 278-277, 318, 320, 344.

210 שם, עמוד 318.

211 שם, עמוד 352. כתב עליו הרמ"א (שו"ת הרמ"א סימן יח). "רבנו ברוך מגרמייזא, תלמידו של הר"י הזקן בעל התוספות. נחשב גם הוא לאחד מגדולי בעלי התוספות. ספר התרומה שחבר נחשב לאחד הספרים החשובים בספרות הפוסקים הראשונים, בו הוא מביא הרבה מתורת גאוני בבל וגם את דעות חכמי צרפת ואשכנז מרוב ענוותנותו הוא מודיע כי ספרו הוא כולו תורת רבותיו קדושי עליון. חבר גם תוספות לכמה מסכתות, ביחוד רב חלקו במסכת זבחים, שכמה פעמים הוא חתום על התוספות בשמו ברוך בשנת ד' תתקצ"ז (1237) עזב את ארץ מולדתו ועלה דרך האי קנדיה לארץ ישראל" רבנו ברוך כתב את ספרו הגדול 'ספר התרומה' בשנת ד' תתקס"ב (1202), ואת הלכות ארץ ישראל הוא פותח בפסוק (ישעיה סב, א) 'למען ציון לא אחשה וכו', ומוסיף (ספר התרומה, הלכות ארץ ישראל): "אמת כי חביבה ארץ ישראל ואשריו איש הדר בה. וכל שכן הדר בה מקיים מצות התלויין בה זוכה להיות במחיצתו של הקדוש ברוך הוא ולא מיכעיא בימי התנאים שהם יכולים להפריש תרומות ומעשרות בטהרה אלא אפילו האמוראים שהיו הרבה דורות אחר חורבן היה להם אפר פרה. ואפילו בסוף האמוראים דמסתמא פסקה להם הזאה לבני ישראל, אפילו הכי היו עולין לארץ ישראל מפני חובתן, ומפרישין תרומות ומעשרות."

212 שם, עמוד 334.

213 שם, עמוד 456. כמו בפקידת עזרא, גם בעליה זו לא עלה עם ישראל בהמוניו לארץ, בעקבות בעלי התוספות מאנגליה, אשכנז וצרפת; בשנת ה' נ' (1290) גורשו יהודי אנגליה, בשנת ה' נ"ח (1298) נחרבו כ-140 קהילות ישראל בגרמניה ונרצחו שם כמאה אלף יהודים בפרעות הצורר רינדפלייש, ובי' באב בשנת ה' ס"ז (1306) גורשו יהודי צרפת (יערי, מסעות ארץ ישראל, מודן 1996, עמוד 81).

214 רש"י עבודה זרה ט, ב ד"ה נטפי חדא שתא, תוספות שם ד"ה האי מאן

215 בית יוסף חו"מ סימן סז, אות א, הגהת רמ"א חו"מ סימן סז, סעיף א, בית יוסף יו"ד סימן שלא

216 שם חו"מ סימו סז. אות א

החיד"א מבהיר כי בימי רבנו חיים היה חשש גדול לקיום שנת השמיטה בזמנה. עקב המחלוקת, אכן היו "כמה מצות התלויות בארץ וכמה עונשין דאין אנו יכולין ליהרר בהם ולעמוד עליהם". רק לאחר יישוב המחלוקת והסכמת הפוסקים על דרך חישוב שנת השמיטה, יכלו תושבי הארץ לקיים את מצות השמיטה כדין: ¹²³⁴⁵⁶⁷

גם איכא פלוגתא באיזו שנה היא שמיטה... [ולאחר תקופת רבנו חיים] דנתוועדו רוב רבני ישראל בארץ ובחוץ לארץ, והסכימו על שנת השמיטה שינהגו כהרמב"ם. ועתה נקבעו המנהגים הנזכרים על פי רבנים ואין לחוש.

אבל בזמן הרב רבנו חיים עדיין היו כל הענינים בספק והיו נכשלים הדרים בארץ ישראל הן בתרומות ומעשרות והן בשמיטה באיזו שנה והן אם יש לנהוג ביעור וכיוצא והיתה תקלה גדולה.

בילדותי ראיתי פירוש הרב הגדול מהר"ש שריליו (הרש"ס) ז"ל מיוצאי ספרד על הירושלמי מסדר זרעים כתב יד, ובהקדמתו כתב שבאים לדור בארץ ישראל ונכשלים במצות ארץ ישראל כי לא ידעו ולא יבינו ^{אוצר החכמה} ולכן חיבר חיבור על ירושלמי מסדר זרעים לבאר מצות התלויות בארץ לשמור ולעשות...

אבל עתה נתישבו הדברים בהתאסף ראשי עם וקבעו הלכות כמו שנאמר [לעיל]²¹⁷.

כאמור, רק לאחר תקופת רבינו חיים הובהרו כל דיני המצוות התלויות בארץ ונקבעו הלכותיהם בספר משנה תורה להרמב"ם; ובדורות מאז ועד היום זכו ישראל וחוברו חיבורים רבים המבהירים כל ענייני המצוות האלו – נושאי הכלים של הרמב"ם לדורותיהם; כפתור ופרח להרב אשתורי הפרח; פירוש הרש"ס על הירושלמי ועוד פירושים רבים על ירושלמי סדר זרעים; חכמת אדם (שערי צדק) להרב אברהם דנציג; פאת השלחן להרב ישראל משקלוב; ערוך השולחן העתיד להרב יחיאל עפשטיין; מעדני ארץ להרב שלמה זלמן אוירבך; ארץ חמדה להרב שאול ישראלי; ספרי החזון איש ועוד רבים אחרים. אם כבר בזמנו של החיד"א לא היה מקום לחששו של רבנו חיים, וכבר אז היו יכולים תושבי ארץ ישראל להזהר כראוי בכל המצות התלויות בארץ, על אחת כמה וכמה בזמן הזה.

הרב שלמה זלמן אוירבך קובע מפורשות שבזמן הזה אין כל חשש ואפשר לקיים את כל המצוות התלויות בארץ; ואפילו לשיטת רבנו חיים, חייב אדם לעלות לארץ ישראל ולקיים את המצוה רבה של ישוב ארץ ישראל:

ואדרבה מדברי רבנו חיים כהן מוכח שגם בזמן הזה שפיר נוהגת מצוה רבה זו של ישוב ארץ ישראל, אלא שהוא סובר דכיון שאין יכולין להזהר

בזמן הזה בקיום המצוות התלויות בה, לכן חלילא לבוא לארץ ישראל
ולעבור על חוקי ד' ותורותיו ולקיים את המצוה על ידי עבירות.
ומכל מקום בזמננו דאפשר שפיר לשמור ולקיים, שפיר חייבין לעלות
גם לרבנו חיים כהן²¹⁸.

²¹⁸אוצר החכמה

יהודי אשר היה מוכן להסתכן בסכנת הדרכים ולעלות לארץ ישראל, היה נוחת הישר
לתוך התופת של מלחמות מסעי הצלב. הנוצרים של מסע הצלב הראשון טבחו ביהודי
ירושלים ובמוסלמים כאחד. הצלבנים העלו באש את בית הכנסת הגדול בירושלים,
כאשר בין כותליו נעלו את תושבי ירושלים היהודים, אשר נמלטו למקום מבועתים
מהטבח שהשתולל ברחובות העיר²¹⁹. במהלך המלחמות, יהודי ארץ ישראל נאלצו
לברוח לערים צפופות ובצורות, מאחורי חומות מגן. בתקופה שכל הארץ היתה לשדה
קרב בין נוצרים ומוסלמים, לא היתה כל אפשרות לרכוש קרקעות, לעבד את האדמה
ולקיים את המצוות התלויות בארץ.

מצב זה הוא העומד מאחורי הדעה שהובאה בשם רבנו חיים, כי 'עכשיו' לא היה ניתן
לקיים את מצוות הארץ – שהרי הן תלויות ביכולת לרכוש שדות ולעבדן.

כזכור, הרמב"ן לא ציין את דין 'הכל מעלין' ואת המשנה בכתובות (קי, ב) בין הראיות
שהביא בהשגתו על הרמב"ם בספר המצות. הרשב"ץ מסביר כי עיקר מצות הישיבה
בארץ הינו בגלל השכינה שבה; לעומת זאת, עיקר ענין המגורים בארץ שתיקנו חז"ל
על פי דין 'הכל מעלין' הינו מטעם המצוות התלויות בארץ²²⁰. יוצא איפוא, כי רבנו חיים –
הדן רק בענין כפיית הדירה בארץ ישראל על פי דין 'הכל מעלין' – מתייחס רק למגורים
בארץ לצורך קיום מצוות הארץ; וכלל אינו מתייחס למצות הישיבה בארץ אותה מנה
הרמב"ן בין התרי"ג דין 'הכל מעלין' הוא נושא התוספות – לא מצות הישיבה בארץ
ישראל.

על פי דין 'הכל מעלין', כפי שביארו הרשב"ץ²²¹, כופין את האשה לעלות לארץ ישראל
משום מצוות הקרקע התלויות בארץ ישראל – ולא משום מצות הישיבה בארץ ישראל.
על זה היה אומר רבנו חיים: כאשר אין אפשרות לרכוש קרקע בארץ ישראל ולעבדה,
ואין אפשרות לקיים את מצוות הקרקע התלויות בארץ – לא קיים הטעם של דין 'הכל
מעלין', ואין כופין לעלות לארץ מטעמו. אכן, "עכשיו" אין מצוה לדור בה מכוח המצוות
התלויות בארץ.

מאידך, מצות הישיבה בארץ ישראל מהתורה, החלה משום קדושת השכינה המיוחדת
בארץ ישראל, ללא קשר למצוות התלויות בארץ, נוהגת בכל דור ובכל זמן כדעת הרמב"ן.
על פי מצוה זו, יש לעלות, להתיישב ולדור בארץ ישראל בכל זמן, ללא כל קשר ליכולת

218 שו"ת מנחת שלמה תנינא סימן ק, סעיף י, סעיף קטן א

219 מ.ו. בלדווין, ההיסטוריה של מסעי הצלב, כרך א, עמוד 337 (אוניברסיטת וינסקונסין, 1969)

220 שו"ת תשב"ץ חלק ג סימן ר' "דתרי ענייני ניהו קדושת שכינה וקדושת מצות"

221 שם. סימנים קצח-רג

לרכוש ולעבד קרקע, וללא כל קשר ליכולת לקיים את המצוות התלויות בארץ; אבל אין כופין לעלות מכוח מצוה זו²²².

לאור האמור, קל להבין מדוע הרמב"ן לא הביא, בהשגותיו על הרמב"ם, את דין הכל מעלין כראיה למצות עשה של הישיבה בארץ ישראל מהתורה. עוד יותר קל להבין מדוע רבנו חיים קבע כי "עכשיו" אין כופין לעלות.

כדי לקיים את מצות הישיבה בארץ בשלמותה וכדי שהישיבה אכן תהיה ישיבה של קבע ו"רושה", יש גם לזרוע, לנטוע ולהתפרנס מאדמת ארץ ישראל. רכישת בתים ושדות ונטיעת גנים ופרדסים, הם ממכשיריה של המצוה, ובלי פרנסה בארץ ישראל, לא תתכן ישיבה של קבע בה, שהיא עיקר המצוה:

אֲנִי הַיְשִׁיבָה... כִּי הַיְשִׁיבָה הוּא צוֹרֵךְ קִיּוֹם הַיְשִׁיבָה... שֶׁכֵּל זְמַן שִׁמְצָא מִזֶּן וּמִדּוֹר תִּמְצָא יְשִׁיבָה...²²³

בעל האבני נזר פוסק להלכה שעיקר המצוה של הישיבה בארץ ישראל הוא להתפרנס משפע שדותיה ואדמתה, וזה לשונו:

ממילא הדרים בארץ ישראל ומתפרנסים ממעות חוץ לארץ לעניות דעתי שממעטים המצוה...²²⁴

דעיקר המצוה בתכלית השלימות הוא להיושבים בארץ ישראל ומתפרנסים מהשפע שמארץ ישראל...²²⁵

כמה גדולה מצוה לקנות שדות בארץ ישראל ויכולו להתפרנס מריוח שיריוח בארץ ישראל זה יתקיים המצוה בשלימות...²²⁶

בעל השם משמואל הבהיר את דברי אביו בעל האבני נזר:

ומכל מקום, לא אמר חלילה שאינה מצוה כלל (אם אינו מתפרנס מאדמת הארץ) דסוף סוף ניזון מפירות ארץ ישראל ומאזירא דארץ ישראל רק שאינו עיקר המצוה כמו אם יש לו פרנסה מארץ ישראל²²⁷.

המדרש מבהיר כי 'שיכון' בארץ תלוי בנטיעות ופרנסה בארץ:

שכן בארץ, עשה שכונה בארץ ישראל הוי נוטע הוי זורע הוי נציב

²²² שם, סימן ר' דמשום תוספת קדושת שכינה בדירה. לא כייפנן, אבל לענין חיוב מצות כייפנן

²²³ שו"ת הרשב"ש סימן א

²²⁴ שו"ת אבני נזר חלק יו"ד סימן תנד, סעיף יח.

²²⁵ שם, סעיף כ

²²⁶ שם, סעיף כא

²²⁷ שם, חלק חו"מ סימן צה, סעיף ח, ראה שם, חלק יו"ד סימן תנד, סעיף יח. "ומכל מקום נשאר הדין דהיושבים בארץ ישראל ומתפרנסים מחוץ לארץ נמי מקיימים מצות ישיבת ארץ ישראל אבל זה ברור דעיקר המצוה בתכלית השלימות הוא להיושבים בארץ ישראל ומתפרנסים מהשפע שמארץ ישראל".

[נטיעות של אילנות נחמדים ונעימים]...²²⁸ שכן את השכינה בארץ²²⁹.

אוצר החכמה

כי תבואו אל הארץ ונטעתם – אמר להם הקב"ה לישראל: אף על פי שתמצאו אותה מליאה כל טוב, לא תאמרו נשב ולא נטע, אלא הוֹוֹ זהירין בנטיעות, שנאמר: 'ונטעתם כל עץ מאכל'²³⁰.

אף אתם כשנכנסין לארץ לא תתעסקו אלא במטע תחלה הדא הוא דכתיב (זהו שנאמר): 'כי תבואו אל הארץ'²³¹.

אח"ח 1234567

ומה יפה המקיים את מצות הישיבה בארץ ישראל וגם זוכה לקיים את המצוות התלויות בה. על זה כתב רבנו ברוך מוורמייזא, מתלמידי הר"י ומבעלי התוספות אשר עלו לארץ ישראל לאחר שוך מלחמות מסעי הצלב, בספרו ספר התרומה:

...וכל שכן הדר בה [בארץ ישראל] (ו) מקיים מצוות התלוין בה, זוכה לחיות במחיצתו של הקב"ה...²³²

סוף דבר, ובראיה היסטורית, מתיישבת תהייתם של המהרי"ט והשל"ה על הדברים שהובאו בתוספות בשם רבנו חיים:

ומה שאמר שיש כמה מצות התלויות וכמה עונשין שאין אנו יכולים להזהר בהם דברי תימה הם. שמי שירצה לקנות לו קרקע בארץ ישראל יכול לקיים כל מצות עשה כגון לקט שכחה ופאה וכיוצא בהם ומצות לא תעשה נמי יזהר בהם. ומי מעכב על ידו?²³³

ומה שאמר דאין אנו יכולים ליזהר בהן, זה הדבר אין מובן אצלי. דלמה אין יכולין ליזהר? ומי הוא המונע?²³⁴

אכן, בזמנו של רבנו חיים לא כל מי שרצה לקנות לו קרקע בארץ ישראל היה יכול לרכשה, לשבת עליה ולקיים את מצוות הקרקע. אלא, אפילו אם הגיע לארץ ישראל היה נאלץ, עקב הקרבות והמלחמות, לעזוב את השדות והכרמים לשממה ולדור בערים בצורות. עקב המצב הקשה בארץ בתקופה זו, נראה שנשתכחו דיני תרומות ומעשרות בישראל²³⁵. נראה לי, כי גם לזה התכוון רבנו חיים כשהוסיף טעם על הטעם הראשון של התוספות בענין הסכנה בדרכים.

228 עץ יוסף על בראשית רבה (פרשת תולדות) פרשה סד, סימן ג (מישעיה יז, י)

229 בראשית רבה (פרשת תולדות) פרשה סד, סימן ג.

230 מדרש תנחומא, פרשת קדושים סימן ח

231 ויקרא רבה (קדושים) פרשה כה, סימן ג

232 א אורבך, בעלי התוספות (ירושלים, תשמ"ז), עמוד 352 בשם ספר התרומה (כת"י)

233 שו"ת מהרי"ט חלק ב – יו"ד סימן כח ד"ה איברא אעפ"י

234 של"ה שאר האותיות ק'–קדושת המקום ד"ה ומעתה

235 ראה ספר מגן אבות למאירי ענין טו ד"ה ומה שאמר "כבר כתב רבינו יצחק דתרומות ומעשרות לא שכיחי בכל בית וכית אלא בכני אדם שיש להם שדות וכרמים".

עם נצחוננו של צלאח-א-דין וכיבוש ירושלים מידי הנוצרים, הותרו יהודי ארץ ישראל לחזור לעיר הקודש.²³⁶ כאמור, תכף ומיד עם הסרת המכשולים והסכנות של מסעות הצלב, עלו ארצה שלש מאות מרבני מערב אירופה ומגדולי בעלי התוספות עצמם! ביניהם היה, כאמור, הרב שמשון משאנץ²³⁷, תלמידו של רבנו חיים²³⁸, ורבנו יחיאל מפאריס שאף בקש לחדש את הקרבת הקרבנות²³⁹.

הדברים מתיישבים היטב עם דעתו של רבנו חיים לגבי הישיבה בארץ ישראל וקדושת ארץ ישראל.

רבנו חיים קבע כי הישיבה בגלות הינה ישיבה ארעית בלבד, והמושג 'ביתך' שבתורה מתייחס רק לארץ ישראל. על סמך ההבחנה הזאת, התיר רבנו חיים ליהודי הגולה להשכיר בתים לגוים, גם אם ידעו שיכניסו השוכרים עבודה זרה לבתים, וזה לשונו: "דבחוץ לארץ לא מיקרי 'ביתך', אלא בארץ"²⁴⁰.

רבנו חיים גם חולק על רש"י²⁴¹, וקובע כי אפילו למאן דאמר שקדושה ראשונה לא קידשה לעתיד לבוא, לא בטלה קדושתה המהותית של ארץ ישראל²⁴².

אח"כ 1234567

236 מ.ו. בלדווין, ההיסטוריה של מסעי הצלב, כרך א, עמוד 621 (אוניברסיטת וינסקונסין, 1969)

237 א. אורבך, בעלי התוספות (ירושלים, תש"מ), עמודים 277-278, 318, 320, 344.

238 שם, עמוד 274

239 כפתור ופרח, פרק ו (עמודים ק-קא), ראה שו"ת חתם סופר חלק י"ד סימן רלו.

240 תוספות עבודה זרה כא, א ד"ה אף; ראה גם א. אורבך, שם, עמוד 126.

241 רש"י מגילה י, א ד"ה וקסבר קדושה, רש"י זבחים קיט, א ד"ה זו וזו שילה.

242 תוספות מגילה י, א ד"ה ומאי טעמא. רשב"א שם ד"ה אלא

המהר"ם מרוטנברג²⁴³

בעל ספר התשב"ץ (הקטן)²⁴⁴ מביא מספר תשובות בענין ארץ ישראל בשם רבו המהר"ם מרוטנברג. התשובות מובאות בנוסח כמעט זהה בשם המהר"ם מרוטנברג גם בספר הכלבו ובספר אורחות חיים²⁴⁵, ואחדות מהן הודפסו גם בשו"ת המהר"ם מרוטנברג²⁴⁶.

המהר"ם קובע כי העולה לארץ כדי להתיישב בה ישיבה של קבע ולקיים את מצות הישיבה בארץ בקדושה ובטהרה, מצוה גדולה היא אשר אין קץ לשכרו:

**מי שהולך לשם לשם שמים להתנהג בקדושה ובטהרה אין קץ לשכרו
ובלבד שיוכל להתפרנס שם, דכל דסליק אדעתא למידר [כל העולה
לארץ ישראל על דעת להתיישב שם]...²⁴⁷**

המהר"ם קובע כי בזמן הזה כופין את האשה (אבל לא את האיש) לעלות לארץ ישראל על פי דין הכל מעלין, ואין מקום לחלק בענין זה בין זמן הבית לזמן הזה. עוד עולה מתשובת המהר"ם, כי עיקר המצוה הוא להתיישב בארץ ישראל:

**שאלתם על ראובן האומר לעלות לארץ ישראל, ולאה אשתו אומרת
שלא לעלות... ועל כי ראיתי שיש בני אדם באין לחלק בין בזמן הבית
בין בזמן הזה, צריך אני לבאר דאין לחלק בזה...**

243 ראה חלק ד, הערה 233

244 רבי שמשון בן צדוק, בעל ספר התשב"ץ (הקטן), הוא אחד מתלמידיו הגדולים ומשרתו של המהר"ם מרוטנברג רבי שמעון קבל רשות מהשלטונות ללמוד תורה עם המהר"ם בתקופת מאסרו ספר התשב"ץ (הקטן) הינו תיעוד של תשובות ומנהגי רבו המהר"ם. בפרק זה התייחסתי לדבריו כדברים בשם המהר"ם.

245 אהרן ב"ר יעקב הכהן מנרבונה שבמחוז פרוכנס בצרפת (נוהגים לכנותו הרב אהרן הכהן מלוניל, אך הוא היה כנראה בן העיר נרבונה) נולד בצרפת בשנת ה'י' (1250) ונפטר בספרד בשנת ה'צ' (1330) בשנת ה' ס"ו (1306) גורש עם כל יהודי צרפת, והתיישב באי מיורקה שליד ספרד. היה כנראה גם בעל ספר הכלבו (יש משערים שבעל ספר הכלבו הוא הרב שמריה בן שמחה), שהיה כנראה מהדורה ראשונית של ספר אורחות חיים. ספר כלבו כולל הלכות, מנהגים ותקנות בנושאים שונים. בפרק זה התייחסתי גם לדבריו כדברים בשם המהר"ם

246 ראה תשב"ץ (קטן) סימן תקס ושו"ת מהר"ם מרוטנברג חלק שלישי, סימן ד, הוצאת מוסד הרב קוק

247 ספר התשב"ץ (קטן) סימן תקנט, ספר כלבו סימן קכז, ספר אורחות חיים טעם לחביבת האבות לקבורת ארץ ישראל, ראה גם שו"ת מהרש"ם חלק א, סימן יח ושו"ת מנחת יצחק חלק ו, סימן צו. ברישא שם, כותב בעל התשב"ץ (הקטן): "וששאלת עיקר המצוה ללכת לארץ ישראל איני יודע אלא כמפורש בסוף מסכת כתובות (קיא, א) ואם מוחלין לו כל עונותיו." המהר"ם מסתפק אם יש מצוה בהליכה לארץ אפילו שלא על מנת להתיישב בה, ואם זוכים בזה למחילת עון, ומפנה לגמרא בכתובות (שם) "כל המהלך ארבע אמות בארץ ישראל מובטח לו שהוא בן העולם הבא" אבל המהר"ם קובע שהעולה לארץ ישראל על דעת להתיישב שם, עושה מצוה אשר "אין קץ לשכרו" החתם סופר קובע כי יש מדרגת זכות בהליכה לארץ, אבל רק היושבים בארץ זוכים למחילת עונות, וזה לשונו (שו"ת חתם סופר או"ח חלק א, סימן קצד) "דקדקו לומר 'כל הדר בארץ ישראל לומר שצריך שיקבע דירתו שם ויהיה לכל הפחות מיושב העיר, לאפוקי היושב שם לשעה כעובר אורח, ואף על גב דאפילו ההולך בה ד' אמות וכו' [זוכה לחיי העולם הבא], מכל מקום איננו נשוא עון אלא אם כן הוא מהיושבים, ומדרגות מדרגות יש. מכל מקום לענין נשיאת עוול לא אזלינו אלא בזמן שהוא יושב בה"

**בכל מה שכתבנו... הני מילי אם ילך לארץ ישראל ולא יחזור, אבל
אם יחזור להתיישב חוץ לארץ, אפילו לאחר כמה שנים, אם תהיה אז
בחיים תגבה ממנו (כתובתה)... ואם חס ושלום תמות היא קודם, יגבו
יורשיה²⁴⁸.**

עוד כתב המהר"ם ליישוב הסתירה בין התלמוד בבלי (שניהם כופין לעלות לארץ ישראל באותה מידה) לירושלמי (האיש כופה את האשה, אבל אין האשה כופה את האיש) כי בזמן הבית היה מצוה לעלות מארץ ישראל לירושלים, אבל בזמן הזה המצוה היא רק לעלות ולדור לארץ ישראל:

**דההיא (בירושלמי) מיירי בזמן שבית המקדש קיים, דאז היתה מצוה
לדור טפי בירושלים מבארץ ישראל, וההיא דתוספתא (בבלי) מיירי
בזמן הזה²⁴⁹.**

בעל ספר הכלבו מוסיף כי כל העולה לארץ ישראל ממלא חובה גדולה, ויש לעזור לו. אסור חס וחלילה למנוע ממנו מלקיים המצוה או לעכבו²⁵⁰.

248 שו"ת המהר"ם מרוטנברג (דפוס קרימונה), סימן קצט, שם (דפוס ברלין) שער שני, סימן עח המהרי"ט מביא תשובה זו של המהר"ם, ומוכיח ממנה כי לדעת המהר"ם מצות הישיבה בארץ ישראל נוהגת בין בזמן הבית ובין בזמן הגלות, ושלא כדברי רבינו חיים בתוספות (שו"ת מהרי"ט חלק ב' י"ד סימן כח) "ומצאתי בתשובות למהר"ם סימן קצ"ט שכתב בלשון הזה ועל כי ראיתי שיש בני אדם באים לחלק בין בזמן הזה בין בזמן הבית צריך אני לבאר דאין לחלק בזה, דאין חילוק בין זמן הבית לזמן הזה, דהשתא נמי איכא מצוה. ומכאן אתה למד שדברי הרבינו חיים אינן מיסוד התוספות, כי מי לנו בקי בדברי התוס' ממהר"ם והרא"ש...". לשיטת הרב משה פיינשטיין ברבינו חיים, יש אמנם מצוה לדור בארץ ישראל גם בזמן הזה, אבל אין זה חובה על תושבי חוץ לארץ לעלות ולדור בה הרב פיינשטיין הבין מתשובת המהר"ם כי זה גם דעתו של המהר"ם (ראה חידושי הרב משה פיינשטיין (מכתב יד) – נספח ב' לספר זה) "ולכן אמינא שזה סובר גם המהר"ם שחייב ליכא ומצוה איכא".

249 שו"ת המהר"ם מרוטנברג (דפוס לבוב), סימן שפו בתשובת המהר"ם שם בדפוס קרימונה ובדפוס ברלין, המהר"ם מיישב את הסתירה בין הבבלי והירושלמי הפוך מזה, וקובע כי הירושלמי מיירי בזמן הזה והבבלי מיירי בזמן הבית "נראה לי דברייתא דכתובות בזמן שישראל שרוין על אדמתה, וההיא דירושלמי בזמן הזה". בשתי התשובות המהר"ם מגיע לאותה מסקנה מהירושלמי דיפה כח האיש מכח האישה, ולא כרבינו תם שקבע (שם דפוס לבוב, סימן שפז) "שיפה כח האשה יותר". נראה לי כי סתירה זו בתשובות המהר"ם היא המקור לסתירה בין דברי הרא"ש וההגהות אשרי בשם המהר"ם הרא"ש בכתובות פרק יג, סימן יז "וההיא דירושלמי דפליג אגמרא דידן דקאמר אין כופין האיש לעלות אחר האשה לארץ ישראל ולירושלים פירש רבינו מאיר דאיירי בזמן הזה ומשנתינו נישנית בזמן הבית", מבוסס על תשובת המהר"ם בדפוס קרימונה ובדפוס ברלין. ההגהות אשרי כתובות שם, סימן יח: "בירושלמי גרסינן הוא רוצה לעלות והיא אינה רוצה כופין אותה היא רוצה והוא אינו רוצה אין כופין, ופירש רבינו מאיר דההיא דירושלמי מיירי בזמן שבית המקדש קיים דאז הוי מצוה טפי לדור בירושלים מבארץ ישראל, וברייתא דהכא מיירי בזמן הזה, ומזה הוכיח דיפה כח הבעל מכח האשה ודלא כרבינו תם", מבוסס על תשובת המהר"ם בדפוס לבוב. להבהרת שיטות הרא"ש וההגהות אשרי במהר"ם ראה חידושי הרב משה פיינשטיין (מכתב יד) – נספח ב' לספר זה. הב"ח באבה"ע סימן עה, סעיף קטן ו, מביא את תשובת המהר"ם בדפוס קרימונה, ומפרש כי כוונת המהר"ם שם, שיפה כח הבעל מכח האשה בזמן הזה בטענת השגת פרנסה בארץ הבבלי מיירי בזמן הבית כאשר הפרנסה היתה מצויה בשפע בארץ, ולכן שניהם כופין לעלות הירושלמי מיירי לאחר החורבן כאשר לא היתה הפרנסה מצויה בארץ, היות וחייב מזונות הינו על הבעל, יכול האיש לטעון שלא יכול להשיג פרנסה בארץ, ולכן אין כופין אותו בזמן הזה

250 ספר אורחות חיים, שם "גדולי החכמים היו מבקשין תחומי ארץ ישראל ומנשקין אבניה ומתגלגלין על